

Niderla, Anna

Słownik pojęć społeczno-politycznych

Etnolingwistyka 20, 396-399

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Anna Niderla

SŁOWNIK POJĘĆ
POLITYCZNO-SPOŁECZNYCH

Elżbieta Sękowska, *Polska leksyka polityczno-społeczna na przełomie XX i XXI wieku. Słownik*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2007, 197 s.

Praca Elżbiety Sękowskiej jest częścią projektu badawczego pod nazwą: Słownik pojęć polityczno-społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej (w skrócie SPPS), będącego efektem kilkuletniej współpracy Uniwersytetu Nancy 2 z Wydziałem Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Jak zaznacza autorka: „Celem planowanego przedsięwzięcia jest opis słownictwa politycznego w kontekstach narodowych, a eksplikacja lingwistyczna powinna doprowadzić do odtworzenia idei politycznych, które miały wpływ na życie społeczne, polityczne i kulturalne krajów Europy Środkowej i Wschodniej. [...] Opisy osadzone w językach narodowych staną się podstawą słownika porównawczego, adresowanego do ludzi polityki, tłumaczy tekstów oficjalnych, badaczy, interesujących się problematyką krajów Europy Środkowej i Wschodniej” (s. 7). Według projektu, w słowniku (który ma być edycją wielojęzyczną — dokumentacja znormalizowana w systemie XML będzie przedstawiona w 13 językach), znajdują się terminy i pojęcia międzynarodowe, takie jak: *państwo, naród, demokracja, prawo, wolność*, a także słowa kluczowe dla określonych społeczności, np.: *cechy republikańskie* w języku francuskim, *pierestrojka* w rosyjskim, *solidarność* w polskim, *aksamitna rewolucja* w czeskim.

Prace nad projektem są prowadzone od kilku już lat. Ich kolejne etapy owocowały publikacjami: *Linguistique et politique* (2003), *Langues et sociétés* (2005); materiały z międzynarodowej konferencji na Uniwersytecie Nancy 2 odbytej w XI 2003 r.), *Język — polityka — społeczeństwo. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej* (2004).

Nie sposób nie wspomnieć w tym miejscu o tych, którzy „sprawowali pieczę” nad całym przedsięwzięciem: „Koordynatorem europejskim i wydawcą słownika DNPS (Dictionnaire des notions politiques et sociales des pays d'Europe centrale et orientale) jest: <ATILF CNRS Henri Poincaré Nancy 2>, kierownikiem zespołu naukowego DNPS w Laboratorium ATILF jest prof. Danuta Bartol, współautorka pomysłu i założeń wstępnych projektu. Ze strony polskiej prace nad projektem koordynowała Pracownia Językoznawstwa Stosowanego przy Instytucie Języka Polskiego na Wydziale Polonistyki UW w ramach projektu badawczego GR-1850. [...] Kierownikiem grantu był prof. dr hab. Józef Porayski-Pomsta” (s. 8).

W pracę badawczą zaangażowanych było 5 zespołów: zespół „Polska” (którego koordynatorką była autorka), zespół „Węgry”, zespół „Poludnie” (objął takie państwa jak: Czechy, Słowacja, Słowenia, Chorwacja, Serbia, Macedonia, Bułgaria), zespół „Litwa” i zespół „Ukraina”.

Książka obejmuje cztery części. W części pierwszej autorka przedstawia koncepcję SPPS, zakres i cel badań. W części drugiej *Słownika* — zawarty został wykaz skrótów i oznaczeń występujących w słowniku oraz znaczenia hasel. Część trzecia (zatytułowana: *Język — słownictwo — polityka. Wybrana literatura przedmiotu za lata 1998–2006*) to wykaz wybranych pozycji bibliograficznych z lat 1998–2006. Ostatnią, czwartą część pracy stanowią streszczenia w językach: angielskim, francuskim i rosyjskim.

We wstępnej części autorka przybliżyła prace nad projektem. W kolejności objęły one: „analizę francuskiej listy wyrazów, zaproponowanej przez projektodawców SPPS (sporządzonej na podstawie badania frekwencji wyrazów w *Le Monde*), modyfikację tej listy w zespole polskim, przyjęcie zasad ekscerpcji materiału kontekstowego oraz prace nad formą artykułu hasłowego” (s. 8). Wyjściowa lista francuska zawiera 103 pojęcia. W celu jej wzbogacenia, dostosowania do języka polskiego, kultury etnicznej oraz uwzględnienia w niej wyrazów charakterystycznych dla przemian ustrojowych i społecznych w Polsce, przeprowadzona została w 2002 roku ankieta. Przebadano wówczas 120 osób należących do inteligencji (byli to głównie: pracownicy

naukowi, doktoranci, studenci, urzędnicy w kancelarii Sejmu i Senatu, w urzędzie gminy). Ankieta zawierała trzy pytania.

W pytaniu 1. podana została lista pojęć politycznych i społecznych o charakterze uniwersalnym. Znajdowały się wśród nich pojęcia stanowiące paradygmat dla niektórych narodów, jak również pojęcia uznawane za antywartości. Zadanie badanych polegało na wskazaniu pojęć podstawowych (P) i dodatkowo oznaczenia tych, które są najbardziej rozpowszechnione (R).

Najwyższe miejsca wśród pojęć podstawowych zajęły: godność (77) [cyfry w nawiasach podają liczbę poświadczeń — A.N.], honor (76), język narodowy (69), ojczyzna (69), szacunek (67); wśród najbardziej rozpowszechnionych najwyżej znalazły się: globalizm (74), prywatyzacja (71), opinia publiczna (65), biurokracja (61), elita (60). Autorka zaznacza, że: „[...] wyrazy podstawowe w opinii respondentów tworzą tradycyjne *rusztowanie aksjologiczne*, są nazwami wartości związanych z przynależnością do polskiej wspólnoty narodowej; wraz z innymi, takimi jak: religia katolicka, tradycje, obyczaje i zwyczaje, współtworzą kategorię polskości, stanowią kanon wartości tradycyjnych, patriotyczno-narodowych” (s. 9).

W pytaniu 2. proszono o ułożenie własnej listy pojęć, które najlepiej uwzględniałyby właściwości polityczne i społeczne kraju, którego obywatelem jest ankietowany. Wśród pojęć najczęściej wymienianych znalazły się: demokracja (44; w tym demokracja różnie rozumiana), niepodległość (26), biurokracja (24; w tym: gigantyczna biurokracja), katolicyzm (21), wolność (21), patriotyzm (20), kościół (19), suwerenność (19), tradycja (19), naród (18), religijność (17), korupcja (17), rodzina (15), bezrobocie (14), język (14; narodowy, ojczysty).

Nasuwa się w tym miejscu wątpliwość co do skuteczności zastosowanej metody, a mianowicie, czy podana w pytaniu 1. lista pojęć, nie sugerowała odpowiedzi w pytaniu kolejnym?

Pytanie 3. brzmiało: „Jakie wyrazy, wyrażenia lub terminy najlepiej wyrażały niegdyś, a jakie wyrażają obecnie myśl polityczną Pani/Pana kraju?”

Autorka podkreśla, że w odpowiedzi na to pytanie polscy respondenci grupowali wskazywane przez siebie pojęcia na te, które odnoszą

się do przeszłości — i tutaj wśród najczęściej wymienianych znalazły się: socjalizm (38), kolektyw (26), komunizm (25), niepodległość (23), partia (22), patriotyzm (21), honor (17), wolność (17), naród (15), tradycja (14), równość (12), totalitaryzm (12), walka (12), władza (12), bohaterstwo (11).

Wśród pojęć dotyczących współczesności najczęściej wymieniane były: demokracja (45), kapitalizm (27), prywatyzacja (27), pluralizm (19), Europa (18), suwerenność (17), europeizm (15), liberalizm (15), wolność (15; słowa, osobista), globalizm (14), lewica (14), biurokracja (12), prawica (11), niepodległość (8).

Efektom ankiety było ustalenie listy, która zawiera ok. 130 polskich haseł — pojęć. Po weryfikacji niektóre hasła ze wstępnej listy francuskiej wymieniono na leksemy: *cenzura, Europa, globalizacja, integracja, internacjonalizacja, korupcja, poprawność polityczna, pragmatyzm, solidarność, szara strefa, terroryzm i terrorysta, wybory* (s. 10).

Lista haseł obejmuje wyrazy z 6 podstawowych kategorii znaczeniowych: 1) systemy polityczne i doktryny (*demokracja, kapitalizm, totalitaryzm, komunizm*); 2) poglądy (*etos, ideologia internacjonalizm, monarchizm*); 3) postawy społeczno — polityczne (*humanizm, faszyzm, fundamentalizm, konserwatyzm, rasizm*); 4) działania (*polityka, postęp, rewolucja, powstanie*); 5) wspólnoty (*społeczeństwo, naród, lud*); 6) wartości (*ojczyzna, przyjaźń, pokój, braterstwo, wzajemne zrozumienie*).

Sękowska nawiązuje do projektu słownika aksjologicznego, którego założenia przedstawił Jerzy Bartmiński pod koniec lat '80. Warto wspomnieć, że prace te trwają, o czym świadczą cztery wydawnictwa książkowe: *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne* (1993), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (1993), *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne* (2003), *Język — wartości — polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych* (2006). Na uwagę zasługuje zwłaszcza ostatnia z wymienionych pozycji. Wyrazem tego jest recenzja E. Sękowskiej drukowana w *Poradniku Językowym* 6/2007, której fragment pozwolę sobie zaacytować: „Wyniki ba-

dań przedstawione w recenzowanej pracy są niezwykle cenne, bo mogą stać się punktem wyjścia w dociekaniach nad monografiami poszczególnych słów lub ich grup: uzupełnia się je danymi leksykograficznymi, materiałami z publicystyki, historii, kultury. [...] Praca jest ważna także dla leksykologów i leksykografów, przynosi bowiem potwierdzenie zmian zachodzących w świadomości użytkowników języka, ilustruje potoczne rozumienie pojęć i ich wykładników leksykalnych”.

Książka E. Sękowskiej oraz tom *Język — wartości — polityka* posiadają pewne punkty stykowe. Autorka *Słownika* stwierdza, że zawarte w nich listy hasel-pojęć pokrywają się w pewnych obszarach (np.: w obszarze wartości ważnych z punktu widzenia społecznego i narodowego — odpowiedzialność, solidarność, tolerancja, wolność, niepodległość, pokój, idea, ideał, społeczeństwo, naród, ojczyzna, państwo, prawo, Europa). Zaznacza jednak, że: „w SPPS dominuje leksyka polityczno-społeczna inne jest także przeznaczenie słownika i jego podstawa materiałowa” (s. 12).

Kolejnym, drugim etapem badawczym była ekscerpcja materiału. Wzięte pod uwagę zostały: konteksty leksykalno-składniowe, ustabilizowane połączenia wyrazowe, związki frazeologiczne, hasła itp. Materiał zebrano z: 1) tekstów publicystycznych; 2) opracowań politologicznych; 3) konstytucji, ustaw sejmowych, aktów prawnych i urzędowych. W wyborze materiałów prasowych wykorzystano czasopisma z lat 1999 — 2002/3, o różnych orientacjach ideologicznych i światopoglądowych [*Gazeta Polska; Trybuna; Rzeczpospolita; Polityka; Newsweek; Gazeta Wyborcza; Nasz Dziennik; dodatkowo Tygodnik Powszechny, sporadycznie Dziennik*]. Celem takiego wyboru przedziału czasowego było „uchwycenie dynamiki badanych jednostek na przełomie wieków”. Autorka podkreśla, że obraz leksyki polityczno-społecznej zmienia się. Zaznacza również, że badane jednostki podlegają różnym procesom: „występujące wyrazy i połączenia wyrazowe mają różny stopień upowszechnienia w dyskursie politycznym, począwszy od okazjonalizmów poprzez uzualizmy do leksemów, czyli jednostek słownikowych; znaczenia wyrazów ulegają modyfikacjom kontek-

stowym, zmienia się też ich zabarwienie aksjologiczne” (s. 12).

W celu ukazania ewolucji zasobu leksemów polityczno-społecznych i ich znaczeń zestawione zostały dane z sześciu słowników ogólnych języka polskiego. Były to: *Słownik języka polskiego* S. B. Lindego; *Słownik języka polskiego* pod red. A. Zdanowicza i in.; *Słownik języka polskiego* J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego; *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego; *Słownik języka polskiego* pod red. M. Szymczaka; *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. St. Dubisza. Ten ostatni, stanowi dla autorki punkt odniesienia w badaniu „nowości” i stopnia stabilizacji połączeń wyrazowych odnotowanych w materiale.

Autorka przyznaje, że: „Prace nad artykułami hasłowymi w SPPS w wersji polskiej wymagały rozstrzygnięcia leksykograficznych problemów metodologicznych, np. przyjęcia formuły definicji — strukturalistycznej/kognitywnej, określenia składników artykułu hasłowego, oddzielenia skupień terminologicznych od połączeń luźnych, uchwycenia przewartościowania pewnych pojęć w okresie transformacji, a także stereotypizacji (rozmycia) znaczenia wyrazów” (s. 13). Owe „rozstrzygnięcia leksykograficzne” można zaliczyć do nowatorskich — krótkie definicje naukowe zestawione zostały z fragmentami tekstów publicystycznych, potocznych, w których konkretne pojęcia nabierają nowych znaczeń i odcieni semantycznych.

Warto zaznaczyć, że w części słownikowej znajdują się nie tylko połączenia, które już zostały odnotowane w słownikach, jak: *polityka grubej kreski, szara strefa, aksamitna rewolucja, partia kanapowa*, ale również takie, które pojawiły się niedawno, np.: *Europa dwóch szybkości, stara i nowa Europa, demokracja kulawa, demokracja fasadowa, kapitalizm dziki, osoba ludzka, partia niszowa, polityka kija i marchewki, pomarańczowa rewolucja*.

W części słownikowej dano objaśnienia wyrazów hasłowych. Na artykule hasłowy składają się następujące elementy: indeks słowników (przybliżający historię występowania danego wyrazu w języku polskim); definicje (podane za USJP lub nieznacznie modyfikowane); ilustracja materiałowa (3 – 5 cytatów pokazujących cha-

rakterystyczne użycia danego słowa); połączenia wyrazowe (pokazujące zarówno połączenia ustabilizowane jak też nowe); rodzina wyrazów (ilustrująca związki pokrewieństwa formalnego i znaczeniowego); synonimy i antonimy; konteksty uzupełniające (pokazują z jakimi wyrazami dany wyraz hasłowy sąsiaduje w wypowiedzi; znalazły się tutaj kolokacje, jak również skupienia semantyczno-składniowe); pole pojęciowe, do którego należy dana jednostka.

Omawianą pracę autorka traktuje jako typ słownika tematycznego. Obejmuje on tylko część polskiej leksyki społeczno-politycznej. Zgromadzony materiał pokazuje procesy zmian znaczeniowych, jakie dokonują się w tym obszarze słownictwa polskiego. Niezwykle cenne i wartościowe jest ukazanie funkcjonowania poszczególńych pojęć w kontekście, poparte starannie dobranym materiałem. Jako przykład przytaczam za *Słownikiem* pojęcie *patriotyzmu* (fr. *patriotisme*):

„książk. «miłość do ojczyzny, własnego narodu połączona z gotowością ponoszenia dla nich ofiar»:

Gdybym mógł się cofnąć do lat dwudziestych albo trzydziestych, chętnie bym to zrobił, bo tamta Polska, choć biedna, budziła mimo wszystko większe zaufanie, a słowo „patriotyzm” nie wywoływało ironicznych uśmiechów, TP 20/07.2003; [...] jeżeli kiedyś patriotyzm, wysoka cena przyznawana członkostwu we wspólnocie określanej mianem ojczyzny stanowił postulat i wartość, to dzisiaj również istnieje taki patriotyzm, tyle że w naszych oczach jest tylko faktem i wobec tego nie stwarza zobowiązań, Rz 20–21/11/2004; Jest im (politykom — ES) tym łatwiej, im mniejszą przestrzeń znajduje w państwie inne, nowoczesne rozumienie patriotyzmu, które dałoby się zdefiniować jako

poczucie dumy z przynależności do określonej wspólnoty narodowo-obywatelskiej, jako identyfikację z polityczną organizacją tej wspólnoty, służbami publicznymi i prawem. Właśnie — taki patriotyzm codzienny, Pol 37/2005” (s. 115–116).

Słownik z pewnością będzie stanowić punkt odniesienia dla dalszych badań lingwistycznych pojęć z dziedziny społeczno-politycznej, szczególnie tych, które funkcjonują we współczesnym dyskursie polityczno-dziennikarskim.

Niedosyt pozostawia analiza leksykograficzna. Szkoda, że z kilku słowników współczesnego języka polskiego w zestawieniach wykorzystano tylko słowniki PWN-owskie, a pominięto słowniki: krakowski *Słownik współczesnego języka polskiego*, pod red. Bogusława Dunaja (1996), poznański (50-tomowy!) *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, pod red. Haliny Zgólkowej (1993–2005), warszawski, bardzo interesujący od strony semantycznej *Imy słownik języka polskiego*, pod red. Mirosława Bańki (2000). Dodajmy, że *Słownik* obejmuje przy tym tylko niewielką część polskiej leksyki społeczno-politycznej. Pozostaje mieć nadzieję, że badania te będą kontynuowane w przyszłości, a ich zakres się rozszerzy.

Przywołana tutaj publikacja wpisuje się (obok prac m.in. M. Fleischera, R. Jedlińskiego czy J. Bartmińskiego) w szeroko rozumiany nurt badań nad wartościami. Ilustruje zmiany, jakie dokonały się (i stale się dokonują) w rozumieniu powszechnie używanych pojęć i terminów polityczno-społecznych na przełomie wieków. Z tego powodu może być szczególnie wartościową lekturą dla lingwistów, medioznawców, politologów, a także wszystkich tych, których interesują zagadnienia związane z aksjologią i dokonującymi się w jej zakresie przeobrażeniami.